

Avtorju članka je na pragu njegove sedemdesetletnice smrt 12. maja nepričakovano iztrgala pero iz rok. Pokojnik se je rodil v Linzu 11. septembra 1899 materi Slovenki in očetu Čehu. Po zgodnji očetovi smrti je živel v Sloveniji, obiskoval gimnazijo v Mariboru, nato pa študiral zgodovino in zemljepis na univerzah v Ljubljani, Beogradu in Pragi. Kot srednješolski profesor je služboval v Mariboru in Celju, med vojno pa v Zrenjaninu. Med dijaštvom in kolegi je užival sloves odličnega strokovnjaka in vzornega metodika. Izčrpaval se pa ni samo v šoli, pač pa je bil neumoren tudi kot strokovni pisatelj, ki je sodeloval pri najrazličnejših revijah pred vojno in po njej. Med drugim ga je kot šolnika močno zanimala zgodovina klasične gimnazije v Mariboru, ki jo je temeljito obdelal, kot kaže objava v obnovljenem ČZN. Bil je odličen sodelavec Krajevnega leksikona, za katerega je zbiral gradivo po Slovenskih goricah. Z njegovo smrtjo pa je hudo prizadeta tudi Kronika, ki ji je bil posebno v zadnjih letih v trdno oporo s članki, nanašajočimi se na ozemlje severovzhodne Slovenije. V to vrsto spada tudi pričujoče razpravljanje o političnih bojih za našo severno mejo.

Uredništvo

Šentilj z okolico je zaradi svojih izvrstnih vin že od nekdanj privabljal nemške sosedne severno od Mure, vendar v kraju samem ni bilo mnogo Nemcev. Le-ti so živeli v dobrih odnosih s slovenskimi sosedi. Večina je navadno ob volitvah celo glasovala s Slovenci. Priseljevanje se je začelo šele proti koncu 19. stoletja,¹ ko je trtna uš uničila vinograde. Obnova vinogradov je stala visoke vsote, ki jih mnogo kmetov ni zmoglo, niso pa bili redki, ki so zaradi novega trsnega nasada zabredli v dolgove. Štajerski deželni odbor je sicer dajal podpore in brezobrestna posojila za obnovo vinogradov tudi slovenskim vinogradnikom, toda zelo nerad v severno slovensko obmejno ozemlje. Zato so nekateri kmetje prodali vinograde ali cela posestva, ki so jih najboljše plačali Nemci.

Ostra borba za občino in župnijo Šentilj, imenovani slovenske Termopile, se je začela leta 1886, ko se je tu naselil nestrpen nemški nacionalist in organizator Egon pl. Pistor. Zaradi izdajstva dveh Slovencev so propadli Slovenci leta 1888 pri šentiljskih občinskih volitvah za en glas in župan je postal Pistor.² Po njegovi zaslugi je kmalu nato Schulverein obrnil svoj pogled na Šentilj, da bi s pomočjo nemške šole potujčeval slovenske otroke. Pistor je kupil za Schulverein nad železniškim

predorom nekdanjo Fluherjevo gostilno in jo preuredil v šolsko poslopje z učiteljevim stanovanjem in vrtom. Tako je začela zasebna schulvereinska šola s poukom kot enorazrednica 18. novembra 1889. Nemških otrok je bilo malo, zato pa so morali slovenski viničarji nemških gospodarjev pošiljati svoje otroke v to šolo. Prvo šolsko leto se je vpisalo 42 učencev in učenk, naslednje šolsko leto pa se je število dvignilo že na 64.³ Pistorja in njegove prijatelje je zelo motilo, da je učil verouk slovenski katehet in da so hodili otroci nemške šole ob nedeljah k maši v Šentilj, kjer je bila slovenska pridiga slovenskih duhovnikov. Zato je nekaj šentiljskih Nemcev in nemškutarjev prosilo za nemške pridige škofa dr. Stepischnegga, ki se je imel za Nemca. Škof pa je prošnjo odbil zaradi majhnega števila Nemcev in je izjavil, da bi se mogle nemške pridige uvesti pri naslednji spremembi župnika.⁴

Nemci so upali, da bodo imeli več sreče pri novem škofu dr. Mihaelu Napotniku, o katerem so mislili, da je nemškutar, saj je opravljal službe, do katerih se je Slovenec le težko povzpел. Bil je namreč cesarjev dvorni kaplan in ravnatelj dunajskega Avguštineja, zavoda za vzgojo avstrijskih doktorandov bogoslovja. Razen tega ga ni imenoval papež, marveč salzburški nadškof dr. Albert Eder, ki je bil znan kot liberalec in nemški nacionalist.⁵ Edino salzburški nadškof je imel v katoliški cerkvi pravico imenovati tri škofove, namreč celovškega, graškega in mariborskega in so ga zato imenovali malega papeža. Med prvimi birmami novega škofa je bila birma v Šentilju 27. maja 1890. Tik pred njegovim prihodom je poslala šentiljska občina škofu obširno nemško spomenico z mnogoštevilnimi pravopisnimi napakami. Podpisali so jo nemški župan Egon Pistor ter občinski svetniki Nemca Florian Meier in Franz Fischereeder ter nemškutar Lorenc Lipič. Istočasno so objavili spomenico v zelo razširjenem dnevniku Grazer Tagespost. V njej prosijo za nemško pridigo v Šentilju enkrat mesečno. Prošnjo utemeljujejo s statistiko nemških župljanov in s trditvijo, da je v sosednjih župnijah graške škofije bolje poskrbljeno za slovensko manjšino kot v šentiljski župniji za nemško.⁶ Preden je dal škof spomenico na pretres ordinariatu, jo je poslal v izjavo šentiljskemu župniku Matiji Keleminu z naročilom, naj ugotovi, koliko župljanov ne razume slovensko in naj po možnosti opiše resnične narodnostne razmere v sosednjih župnijah graške škofije, ki jih omenja spomenica.⁷

Po izjavi štirih slovenskih odbornikov šentiljske občine je bila spomenica sprejeta na občinski seji 13. aprila 1890 s 7 glasovi nemških liberalnih odbornikov proti 4 slovenskim glasovom. Toda trije nemški odborniki so živeli stalno v bližnjem trgu Straß v sedanji Avstriji in so imeli v šentiljski župniji le posestva in se torej njih ta vprašanja niso tikala. Dva izmed njih sta utemeljevala na občinski seji potrebo nemških pridig z nacionalističnimi razlogi. Adolf vitez Jungfeld in Schweigler sta zahtevala nemške pridige, da bi se njuni slovenski viničarji naučili nemščine. Spomenica je zahtevala nemške pridige za vso župnijo, torej tudi za občine Ceršak, Cirknico, Dobrenje in Selnico ob Muri, ki tega niso želele in niso nikogar pooblastile, da bi to storil.⁸

Statistični podatki spomenice ne drže in tudi narodnostne razmere v sosednih župnijah graške škofije je prikazala spomenica neresnično.

Podpisniki so trdili v spomenici, da je bilo po zadnjem ljudskem štetju leta 1880 v šentiljski župniji med 3393 župljani 517 ali 17,6 % Nemcev.⁹ Toda štetje je opravil Slovincem zelo krivični c. kr. stavbni svetnik Avgust Krumholz, ki je imel v župniji posestvo. Narodnost se je določala tedaj po občevalnem jeziku. V Šentilju je mnogo Slovencev znalo nemško. Krumholz je vpraševal Slovence v nemščini: »Ali govorite nemško?« V navadni govorici to pomeni: »Ali znate nemško?« ne pa: »Ali vedno govorite nemško, ali ste Nemec?« Če so pritrdili, jih je vpisal za Nemce, če niso izrecno zahtevali, da jih vpiše za Slovence.¹⁰ Razen tega šteje spomenica vse prebivalce zgoraj omenjenih občin za šentiljske župljane, četudi nekateri zaselki teh občin pripadajo sosednim župnijam, pri seštevajanju občanov pa je v spomenici še napaka za 20. Če bi vsi prebivalci naštetih občin spadali v šentiljsko župnijo, bi bilo po podatkih ljudskega štetja ne 3393, ampak 3373 župljanov, toda v resnici jih je bilo le 3062, torej jih je naštel za 311 preveč.¹¹

Število Nemcev je v spomenici zelo pretirano. Občinski odbori v Ceršaku, Cirknici, Dobrenju in Selnici ob Muri so ugotovili v Ceršaku 25 Nemcev,¹² v Cirknici 15,¹³ v Dobrenju nobenega,¹⁴ v Selnici pa 26.¹⁵ Pri pravilnem in resničnem štetju slovenski odborniki občine Šentilj niso naštel v njej 337 Nemcev, marveč le 103;¹⁶ skupno število Nemcev v župniji Šentilj ni torej znašalo 517 ali 17,6 %, ampak le 169 ali 5,5 %.

Na prošnjo šentiljskega župnika Matije Kelemine, strica pokojnega ljubljanskega univ. profesorja dr. Jakoba Kelemine, so duhovniki sosednih župnij graške škofije natančno ugotovili narodnostne razmere in mu poslali

uradna poročila. Za nas so tem bolj zanimiva, ker so vse te župnije, razen apaške, po prvi svetovni vojni pripadle republikli Avstriji.

Župnik Martin Tomažič proglašja podatke spomenice o Gomilici za popolnoma napačne. Njegova župnija Gomilica ni štela 3232 oseb, marveč 4533, med njimi ni bilo 53 Vendov, kakor spomenica stalno zaničljivo imenuje Slovence, ampak dobra četrtina, torej vsaj 1200, ki so deloma posestniki deloma viničarji, kar ne znaša 2 %, marveč vsaj 25 % župljanov. Zaradi pravičnosti je zanje slovenska pridiga vsako prvo nedeljo v mesecu in na velike praznike.¹⁷ Janez Lopič, provizor v Cmureku, je imel med 7600 župljani najmanj 600 ali 7,9 % Slovencev in ne nič, kot trdi spomenica. Zanje so bile že 50 let slovenske pridige v postu, ki so bile vedno zelo dobro obiskane.¹⁸ Jakob Hanžič, župnik v Apačah, je ugotovil v svoji župniji 1100 ali 26,3 % Slovencev med 4178 župljani in ne le 600 ali 14,3 %, kot jih navaja spomenica. Še pred 40 leti se je slovensko pridigovalo vsako drugo nedeljo, leta 1890 pa enkrat mesečno in vsako nedeljo v postu.¹⁹ Franc Pinterič, mestni župnik v Radgoni, je imel 4893 župljanov. V petih slovenskih vaseh je živelo tedaj 1073 Slovencev; v mestu Radgoni in v drugih petih

Franjo Thaler

nemških vaseh so bili pomešani med Nemce tudi Slovenci in tako slovenski župljani daleč presegajo število 1073. Zanje je bila leta 1890 slovenska pridiga vsako nedeljo in praznik v mestni podružnični cerkvi.²⁰ Nemški nacionalist Lorenc Vollmeier, doma v nekdanji gostilni pri Kapli v sedanji Jugoslaviji, župnik in dekan v Lučanah (Leutschach), ki ni hotel slovensko govoriti, se je izognil vprašanju o številu Slovencev in Nemcev. Sporočil je le, da je med njegovimi 4935 župljani v 1133 hišah le 400 do 500 takih, ki ne razumejo nemške, ker sploh niso obiskovali šole ali pa zelo slabo. Šolski pouk in verouk sta bila tam samo nemška. Rana služba božja je ob nedeljah in praznikih le nemška, pozna pa izmenoma slovenska in nemška.²¹ Odgovor župnika Kelemine na spomenico pa pripominja, da so kaplani v Lučanah delili župljane v tri četrtine Slovencev in eno četrtino Nemcev. Resničnost te trditve potrjujejo tudi slovenske pridige vsako drugo nedeljo kljub nemškonacionalnemu župniku.²² Še 20 let pozneje se je sekovskemu škofu dr. Leopoldu Schustru zdelo potrebno, ko je posvetil novo cerkev v Lučanah 1911, da se naprosi za slovensko slavnostno pridigo Matija Zemljič, župnik sosedne župnije Sv. Jurija ob Pesnici v mariborski škofiji.²³ Če bi bilo v tako obsežni in mnogoštevilni župniji Lučane leta 1890 res samo 400 do 500 Slovencev in to večinoma nepismenih ljudi, pač ne bi bil dal povabiti priznanega govornika Zemljiča škof dr. Schuster, ki mu nihče ne more očitati naklonjenosti Slovincem.

V spomenici se ne omenja najbližja obmejna župnija Špilje, ki pripada graški škofiji. Po navedbi tamkajšnjega župnika Antona Muršca je bilo v njej leta 1890 med 1184 župljani najmanj 300 ali 23,7 % Slovencev. Slovensko se je tedaj pridigovalo v Špilju samo ob patrociniju in na velikonočni ponedeljek; Slovenci so se morali zadovoljiti le z branjem slovenskega evangelija in zato je prihajalo tedaj mnogo Slovencev te župnije k službi božji v Šentilju.²⁴ Če bi bilo šentiljskim nemškim vernikom toliko za nemške pridige kot Slovincem župnije Špilje za slovenske, bi ob nedeljah obiskovali cerkev v Špilju. Zahteva po nemških pridigah v Šentilju je bila samo sredstvo za germanizacijo, kar dokazuje, da je bil glavni podpisnik spomenice župan Egon Pistor, predsednik tamkajšnje podružnice Schulvereina in odbornik Südmarke, vsi drugi podpisniki razen Lopiča pa so bili odborniki šentiljskega Schulvereina.²⁵

Na osnovi teh dokazov je Kelemina zavrnil spomenico in predlagal škofijskemu ordinariatu, naj bodo v Šentilju nemške pridige po štirikrat na leto po slovesni pozni maši, pri kateri bo slovenska v začetku, vendar le

za poskušnjo, če bo pri njej dovolj udeležbe. Župnik Franc Osojnik jih je namreč že imel od leta 1852, a jih je moral leta 1868 opustiti zaradi pomanjkanja poslušalcev.²⁶

Škofijski ordinariat v Mariboru je sprejel Keleminov predlog in obvestil o tem tudi šentiljski občinski urad ter istočasno ovrgel njegove neresnične trditve na osnovi Keleminovih izvajanj.²⁷

Večini Slovencev in celo nekaterim poštenim Nemcem je bila nemška šola trn v peti, saj ji ni šlo za to, da bi deco res kaj naučila, marveč ji je bil glavni namen potujčevanje slovenskih otrok. Prvi nemški učitelj je bil med ljudstvom zelo nepriljubljen. Za spodbudo k vztrajnosti mu je kupil Schulverein nad pet oralov veliko posestvo. Kljub temu pa je po treh letih poučevanja v Šentilju prestopil v drugo službo in rajši izgubil po tedanjih zakonitih določitih za pokojnino osem let službe kot schulvereinski učitelj.²⁸

Zoper nemško šolo v Šentilju, ki je ponemčevala zlasti viničarsko deco, so se borili Slovenci brezuspešno, saj je imel krajevni šolski svet dvetretjinsko nemško večino. Predsedoval mu je strupen sovražnik Slovencev Franc Fischereder. Vneto sta ga podpirala Egon Pistor in nadučitelj nemške šole Viktor Hötschl.²⁹ Enako krivično je bil sestavljen okrajni šolski svet v Mariboru.³⁰ Tudi deželni šolski svet v Gradcu je bil pod vplivom nemških nacionalistov. Schulverein je izvajal slovensko deco v nemške šole z darovi. Že pred koncem preteklega stoletja, ko še drugod ni bilo te navade, je prirejal božičnice. Imamo podatke za leto 1898, ko je na božičnici obdaroval vseh 91 šolarjev, tudi deco premožnih staršev, saj so darovi prihajali iz vseh nemških dežel Avstrije, pa tudi iz Nemčije. Tedaj so razdelili razen šolskih potrebščin in slaščic še 22 parov čevljev, 13 hlač, 13 suknjičev, 18 kosov sukna za dekliske obleke in 36 ženskih rut.³¹

Nemška šola kot enorazrednica ni uživala dovolj ugleda in celo nekateri Nemci so pošiljali svoje otroke v slovensko šolo, ki se je leta 1881 spremenila v trirazredno, leta 1884 pa v štirirazredno. Zato je Schulverein prizidal nemški šoli še eno učilnico in 25. januarja 1893 je postala dvorazrednica. Deželni šolski svet v Gradcu jo je spremenil 1. oktobra 1901 v javno osnovno šolo in odslej je moral šentiljski šolski okoliš skrbeti za čiščenje, kurjavo in vzdrževanje šolskega poslopja.³² Jeseni leta 1912 je postala trirazrednica in taka je ostala do svojega konca.³³

Schulverein pa se pri svojem delu ni zadovoljil samo z nemškimi šolami. Za ponemčevanje si je pridobival sodelavce tudi z izdajalci na slovenskih šolah. Z nagradami je podkupoval neznačajne slovenske učitelje, da

so na slovenskih šolah učili čim več nemščine in obenem širili zaničevanje slovenskega jezika ter pretirano povečevali vse, kar je bilo nemškega. Judeževi groši so premamili tudi Fortunata Saduja, sina slovenskih staršev iz slovenske vasi Ščavnice. Kot učitelj pri Sv. Trojici (zdaj Gradišče) v Slov. goricah se je poročil in dal svojemu prvorojencu ime Ciril. Toda v narodnostnem oziru je nanj vedno bolj vplivala njegova nemško misleča žena. Kmalu so ga Judeževi groši spremenili v nemškutarja in kot tak je postal nadučitelj slovenske osnovne šole v Šentilju 1900. Njegov sin Emil je postal zagrizen nemški profesor na mariborski realki, njegova hči Angela pa učiteljica na schulvereinski šoli v Šentilju. Südmark je podarila Fortunatu Saduju še posestvo v Šentilju.³⁴

Šentiljski Slovenci niso mirno gledali ponemčevanja. Župnik Matija Kelemina in kaplan Matej Štrakl sta ustanovila leta 1892 Kmetijsko bralno društvo in sta zbrala v njem majhno, a požrtvovalno četo narodnih delavcev. Ti so dvigali ljudsko prosveto s širjenjem slovenskih knjig in z gledališkimi predstavami, narodno zavest pa so utrjevali s slovenskimi časniki, s predavanji in s shodi. Toda to še ni bilo dovolj. Ljudstvo je bilo treba iztrgati iz odvisnosti od nemškega kapitala. Zato sta še isto leto osnovala hranilnico in posojilnico. Z njeno pomočjo so rešili Slovenci v šentiljski župniji precejšen del slovenske zemlje. V letih 1895 do 1914 je prešlo v Ceršaku in v Selnici ob Muri nad 40 viničarij in nekaj manjših nemških posestev v slovenske roke.³⁵

Ne samo v Šentilju, tudi v vsej severovzhodni Sloveniji se je v začetku 20. stoletja nemški pritisk zelo okrepil. V Ptujju je od leta 1900 izhajal tednik Štajerc, namenjen slovenskemu kmetškemu ljudstvu. V slabi slovenščini je zasmehoval vse, kar je slovensko. Posrečilo se mu je najti precej naročnikov. Zato je bilo nujno storiti nekaj za obrambo severovzhodnega slovenskega ozemlja. Slovenci so začeli pri podeželskih bralnih društvih, zlasti v mariborskem okrožju, ustanavljati odseke Mladeniške oziroma Dekliške zveze in so v okviru teh dvigali slovensko narodno zavest, ki so jo manifestirali zlasti na shodih. Prvi tak shod je bil 21. junija 1903 na Ptujski gori, torej blizu Ptujja, kjer je izhajal Štajerc; na njem se je zbralo kakih 800 fantov iz najrazličnejših okolišev.³⁶ Teden dni pozneje je bil shod v Šentilju.³⁷

Za 12. julij 1903 je bil sklican shod k romarski cerkvi pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah. Trojiški nemškutarji so preprečili na sam dan shoda, da bi dobili fantje v trgu prostor za zborovanje. Mladina je odgovorila s tem, da se je vseh 1500 fantov uvrstilo v

Evald Vračko

četverostope in s slovensko zastavo na čelu odkorakalo med prepevanjem slovenskih pesmi v eno uro oddaljeni trg Št. Lenart v Slovenskih goricah. Pri vstopu v trg jim je prišla nasproti nemška in nemškutarska gospoda s policaji, ki so zahtevali, da fantje snamejo slovensko zastavo. Ko tega niso hoteli storiti, so jim jo policaji strgali z droga. Tedaj pa je zavrela mlada kri. Policaji so morali vrniti zastavo. Fantje so jo obkolili in peli borbene slovenske pesmi. Med prepevanjem himne Naprej zastava Slave so odkorakali po trgu na veliki vrt F. Poliča. Z balkona njegove hiše je zavihrala slovenska zastava in oglasili so se benediški tamburaši. Z zborovanja so se udeleženci vračali domov navdušeni in oju-načeni. Več dni se je govorilo samo o tem zborovanju po vseh Slovenskih goricah od narodnostne meje in Maribora pa vse do Ljutomera. Mnogo prej mlačne mladine je vstopilo v Mladeniške zveze in je bilo pripravljeno tudi na žrtve za svoj narod.³⁸

Uspeh teh zborovanj in dela navdušene mladine Mladeniških in Dekliških zvez se je kmalu pokazal v Šentilju, kjer so bile 27. avgusta 1903 občinske volitve. Že od 1888. leta je bila šentiljska občina stalno v nemških rokah. Pretila je nevarnost, da bi se tudi slovensko-nemška osnovna šola spremenila v popolnoma nemško. Mladeniška in De-

kliška zveza pa sta sklenili, da bosta vrnili šentiljsko občino Slovincem. Volilni boj je bil zelo oster. Člani Mladeniške in Dekliške zveze so obiskali vsako slovensko hišo in pripravili volivce na volitve od moža do moža. Napor mladine niso bili zaman. V prvem, veleposestniškem razredu, so dobili Slovenci 5 glasov, Nemci 3, v drugem so zbrali Slovenci 11 glasov, Nemci pa 18. V tretjem razredu je bila zmaga Slovencev zelo velika, saj so se mogli ponašati z 68 glasovi proti le 31 nemškimi. Tako je prišla šentiljska občina zopet v slovenske roke in župan je postal narodni borec Franjo Thaler.³⁹

Ta slovenska zmaga je pomenila začetek še hujših bojov za Šentilj. Kmalu nato so se namreč spremenile razmere v Mariboru, ki so odločilno vplivale tudi na Šentilj. Namesto poštenega nemškega protestantskega pastora Heinricha Goschenhoferja, ki je živel s Slovenci in katoličani v slogi, je prišel iz Nemčije nestrpni dr. Ludvik Mahnert, dober govornik in nemški pisatelj. Gradnja nemškega mostu do Jadranskega morja se mu je zdela prepočasna, a mariborski Nemci preveč mlačni. S prestopi v Lutrovo vero je hotel dobiti nanje večji vpliv. Zato je začel energično gibanje za prestop v protestantizem. Razmehoma velik uspeh je imel med nemškim dijaštvom na realki. To tako imenovano gibanje Proč od Rima (Los von Rom Bewegung) je osredotočil na mariborsko delavstvo. Z brezplačno pijačo v gostilnah, z vrečo pšenične moke ali z 20 srebrnimi kronami so kupovali njegovi agenti slovenske delavce za nemško vero in narodnost. Ni ga motilo, da ti versko mlačni ljudje tudi po prestopu v njegovo vero niso hodili v cerkev, ker mu je bil glaven namen, da jih ponemči. Njegova delavnost je segala iz Maribora tudi daleč v Dravsko dolino do trga Radlje (prej Marenberg) in do Šentilja. Pravilno je ocenil v Šentilju delovanje župnika Kelemine in kaplana Evalda Vračka ter pomen Mladeniške in Dekliške zveze. Spoznal je, da samo s Schulvereinom ne bo mogoče zlomiti te slovenske trdnjave, ki drži ključ mosta do Jadrana. Menil je, da je mogoče zavzeti Šentilj samo z naseljevanjem Nemcev. To nalogo bi naj prevzela Südmark.⁴⁰

Že od svoje ustanovitve leta 1889 si je štela Südmark za svoj dolžnost, da zagotovi nemškemu narodu pot do Jadrana z gospodarskimi sredstvi. Zato je skušala najprej okrepiti nemštvo v posameznih jezikovnih nemških otokih po mestih in trgih. Leta 1906 pa se je lotila po šentiljskem načrtu temeljitega naseljevanja Nemcev. Omejila se je predvsem na šentiljsko župnijo in okolico, da ne bi cepila svojih sil in da bi čimprej zlomila slovensko fronto tu kot na najvažnejši točki.

Zato je posvetila glavno skrb tedanjim občinam Šentilj, Kresnica, Cirknica, Dobréne, Ranca, Zg. Kungota, Plač, Svečina, Slatinski dol, Pésnica in Sv. Jurij ob Pesnici, v neposredni mariborski okolici pa Kamnica in Pesniški dvor. Za naseljevanje je izbrala pod vplivom dr. Mahnerta marljive kmetske družine z večjim številom otrok iz vinorodnega in sadjarskega ozemlja ob reki Neckar na Württemberškem v Nemčiji.⁴¹ Protestantska vera naj bi jih čimbolj ločila od slovenskih sosedov. V Šentilju so prestopili v to vero nadučitelj nemške šole Viktor Hötschl, Südmarkin ravnatelj naseljevanja Karl Fraiss in nemškutarski zdravnik dr. Karl Wenigerholz, doma iz slovenske vasi Središča ob Dravi, da bi potegnili za seboj tudi druge šentiljske Nemce.⁴²

Ko bi padla šentiljska trdnjava, bi se sklenilo nemško ozemlje do Maribora, obenem pa bi se nemštvo razširilo ob tem mostišču tudi na vzhod in zahod od Šentilja. Na vzhodnem krilu je imelo namreč ponemčevanje dobro oporo v sladkogorski tovarni papirja in lepenske, kjer je že od leta 1888 delovala schulvereinska šola.⁴³ Še bolj je napredovalo ponemčevanje na zahodnem krilu ob narodnostni meji v svečinski in šentjurski župniji.

Svečina je bila nevarna točka v slovenski obrambi. Mnogo svečinskih vinogradov je bilo v lasti nemških gospodarjev, ki so ponemčevali svoje slovenske viničarje. Mariborski nemški liberalci so zmedli Svečinčane, da so pri volitvah v deželni in državni zbor 1870 glasovali za nemška kandidata Konrada Seidla in Friedricha Brandstätterja, bivša avstrijska oficirja. Najbolj se je zanje potegoval nemški ravnatelj mariborskega učiteljskega Elschnig, ki je našel v svečinski župniji dobra agitatorja v svojem sorodniku Juriju Černetu, kmetu na Slatini, in Juriju Dobaju, kmetu na Plavču. Nekako zadoščenje so prinesle deželnozborske volitve leta 1879 župniku Francu Šrolu, ki se je toliko trudil za slovensko stranko, ko je propadel Konrad Seidl in sta zmagala Slovenca dr. Franc Radej in J. Fluher. Nemška kandidata sta prišla tedaj ob dober glas zaradi prejšnjega poslanca Brandstätterja. Celjsko okrožno sodišče ga je namreč obsodilo leta 1875 na pet let zapor, ker so mu dokazali, da je ponaredil za 135.000 gld menic, v resnici pa za mnogo več, ker iz strankarskih ozirov Seidl ni hotel izdati, koliko menic je ponaredil na njegovo ime. Brandstätter je pozneje napravil samomor. Nemški vpliv pa s tem ni prenehal. Ko so se lotili Svečinčani leta 1886 zidanja nove šole, ki bi stala po proračunu 8000 gld, jim je Schulverein ponudil 3000 gld, če bi bil pouk od tretjega šolskega leta samo v nemščini. Svečinčani so denar sprejeli. Župnik Anton

Fišer in njegov naslednik Jožef Sinko sta si dala mnogo opraviti, preden sta prepričala župljane o pravem namenu Schulvereina. Šele po dolgem času so obljubili, da bodo izplačali denar, pretrgali zveze s Schulvereinom in rešili čast župnije.⁴⁴

Nemška propaganda v Svečini se je zelo razmahnila, ko je prišel tja leta 1886 za učitelja nemško misleči Simon Kellensberger, poznejši nadučitelj, ki si je znal pridobiti velik vpliv med ljudstvom in sta ga občini Svečina in Slatinski dol izvolili za častnega občana. Prav tedaj pa na slovenski strani ni bilo vodilne osebe. Leta 1887 je bil namreč imenovan za župnijskega upravitelja p. Rudolf Vagaja, benediktinec admontskega samostana. Srednje in bogoslovne študije je končal v samostanu in tako kot Slovenec ni imel narodne vzgoje. Le nerad je zapustil prejšnjo župnijo Gams na Zg. Štajerskem in se ni mogel vživeti v svečinske in slovenske razmere. Tako so leta 1897 pri državnoborskih volitvah razen Vrtiča v vsej svečinski župniji dobili večino nemški liberalci.⁴⁵

V začetku 20. stoletja je bil v Svečini za župnika zavedni Vid Janžekovič, toda na šoli je vladal še vedno Kellensberger, v vsej župniji pa dva nemškutarska mogotca. Ponemčeni Italijan Jos. Pascolo se je priženil na veliko kmetijo v Slatinskem dolu. Kmalu se je vrnil v občinski odbor, postal župan in zavzemal odborniška mesta v raznih organizacijah. Bil je tudi cerkveni ključar. Alojz

Menhart, kmet, trgovec in gostilničar poleg svečinske cerkve, je bil obenem tudi župan občine Plavč. Kako strastno je stremel po ponemčevanju, dokazuje njegova oporoka. Po njegovi smrti 20. aprila 1918 so morali izplačati njegovi dediči Schulvereinu 300 tisoč kron.⁴⁶

Ko sta svečinski župnik Vid Janžekovič in šentjurski župnik Matija Zemljič sklicala 16 zaupnih mož, ki so ustanovili 27. septembra 1908 hranilnico in posojilnico za obe župniji, so sklenili, da ima uradne prostore v svečinskem župnišču. Takoj so se pritožili nemškutarji pod vodstvom Pascola in Menharta na mariborsko okrajno glavarstvo. Trdili so, da je župnišče uradno poslopje za vse in da tja ne sodi slovenski napis posojilnice. Pascolo je kot cerkveni ključar vzel v zaščito župnišče, češ da se zaradi vselitve mažejo tla in se obrabljajo stopnice. Župnik Janžekovič se je moral zagovarjati pri okrajnem glavarju. Nato je vzel posojilnico pod streho njen načelnik Jože Šerbinek. Že v začetku leta 1909 so si ustanovili svojo posojilnico v Svečini tudi nemškutarji; načeloval ji je Menhart.⁴⁷ S pomočjo svečinske posojilnice je Janžekovič precej zaustavil naval germanizacije. Do konca 19. stoletja je pripadala namreč večina obdelovalne zemlje v Ciringi v svečinski župniji Nemcu Theodoru Eggerju, lastniku gradu Ernovž (Ehrenhausen) v sedanji Avstriji. Med leti 1900 in 1910 je Egger razprodajal velik del veleposestva. Župnik Janžekovič je organiziral in gospodarsko podprl ondotne Slovence, da so pokupili večino teh parcel; le tri so prišle v nemške roke. Jedro veleposestva je podedoval Franc Richter, Eggerjev sorodnik, ki mu je pripadla tudi ernovška graščina. Imel je vzorno urejeno posestvo in svoje slovenske delavce in viničarje je bolje plačeval kot vsi drugi. S tem je delal reklamo za Nemce, dasi tega ni nameraval.⁴⁸

Ponemčevanje sosedne slovenske župnije Sv. Jurija ob Pesnici se je začelo tudi proti koncu 19. stoletja. Pospeševal ga je zlasti Johann Kammerer († 1908), župan občine Sv. Jurij ob Pesnici. Izvoljen je bil v razne odbore. Vse se ga je balo. Kot odločen sovražnik Slovencev je škodoval slovenski stvari, kjer je le mogel.⁴⁹ Nekaj maloštevilnih Nemcev si je znalo pridobiti zaupanje med ljudstvom in so se vrnili v krajevni šolski svet. Le-ta je sklenil 14. maja 1893, da bo pouk v novo ustanovljenem tretjem razredu osnovne šole pri Sv. Juriju ob Pesnici samo v nemškem jeziku razen verouka, prirodopisa in zgodovine. Šola je postala dvojezična.⁵⁰ Slovenski šolski upravitelj Simon Vedenik in njegov naslednik Ivan Robnik ter župnik Matija Zemljič so se sicer vneto borili za slovenske

Anton Hauc

pravice, toda njihovi medsebojni spori so škodili njihovemu delu.⁵¹

Pri Žgornji Sv. Kungoti sta se v boju proti Slovincem odlikovala zlasti nadučitelj Jaunig in gostilničar Maier,⁵² pri Spodnji Sv. Kungoti pa je pobijal slovensko narodno zavest učitelj Achitsch (prej Ašič), ki je vneto širil Štajerca.⁵³

Südmark je pomagala z denarjem občinam, ki so imele nemške župane. Ko je leta 1898 po smrti odločnega slovenskega župana Ivana Šparla (l. 1897) prišla občina Cirknica v nemške roke, ji je Südmark naklonila znatno podporo za ceste. V nemških gostilnah je bila na račun Südmarke viničarjem in drugim manj premožnim ljudem večkrat na voljo pijača, a na nemških prireditvah in plesih so imeli vse brezplačno. Varčni nemški naseljenci z vzorno obdelano zemljo so radi dajali slovenskim kmetom gospodarske nasvete, obenem pa so jih prepričevali o slovenski zaostalosti in visoki nemški kulturi. Slabše stoječe kmete so domači Nemci načrtno zavaljali k pijančevanju in kartanju, da bi se zadolžili in bi nato prodali posestva Nemcem. V Šentilju je Südmark zgradila veliko stavbo Südmarkhof kot glavno oporišče naseljevanja. V njej je bila gostilna z dvorano za prireditve, pisarna ravnatelja za naseljevanje pa tudi prostori nemških društev kakor podružnice Südmarke, posojilnice, kletarskega društva, kmetijskega in telovadnega društva. Poleg glavne zgradbe je stala posebna telovadnica, kjer se je opravljalo v začetku naseljevanja včasih protestantsko bogoslužje.⁵⁴

V obupni borbi za ohranitev slovenske zemlje so sicer zavedni Slovenci iz vseh krajev sočustvovali s šentiljskimi Slovenci, a dejansko jim niso pomagali. Tik ob meji šentiljske občine na Zmrzleku v Polički vesi je bilo na prodaj veleposestvo po zelo ugodni ceni. Šentiljski Slovenci niso zmogli te vsote. Prosili so slovenske veljake in denarne zavode, naj ga odkupijo, a zaman. Tako ga je kupil s posredovanjem Südmarke protestantski Würtemberžan Friedrich Scholl. Podobno se je dogajalo z drugimi posestvi.⁵⁵

Čim bolj je napredovalo nemško naseljevanje, tem bolj je skušal izpodkopati ugled slovenske šentiljske šole njen upravnik Fortunat Sadu, ki je namenoma zanemarjal šolsko delo. Starše in šolarje je večkrat naravnost silil k prestopu v nemško šolo, češ da je tam več prostora.⁵⁶

Čeprav se Sadu zadnja leta pred prvo svetovno vojno sploh ni več mnogo zmenil za šolo, je šolski nadzornik našel vedno vse v redu; staršem ni preostajalo nič drugega kot godrnjanje, nekateri pa so rajši vpisali otroke v nemško šolo, kar je bil Sadujev namen.⁵⁷

Uspeh podrobnega dela župnika Kelemine, njegovih kaplanov, Mladeniške in Dekliške zveze ter nekaterih slovenskih stebrov kot Antona Hauca v Ceršaku, Ivana Baumana v Štrihovcu in Franja Thalerja v Šentilju se je pokazal pri volitvah v državni zbor 14. maja 1907. Kandidat Kmečke zveze Ivan Roškar je dobil v šentiljski župniji razen Selnice ob Muri, za katero nimamo podatkov, 341 glasov, nemški kandidat Senekovič pa le 46. Delo je izčrpalo Kelemine in ga je zadela kap po volitvah. Po dveh letih je stopil v pokoj. Šentiljsko župnijo je prevzel 1909 še sposobnejši Evald Vračko. Kot sin nadučitelja je bil v mladosti nemškutar. Pod vplivom slovenskih tovarišev v mariborski gimnaziji se je vrnil svojemu narodu, v mariborskem bogoslovju pa je postal narodni borec.⁵⁸

Kot kaplan v Jarenini je z župnikom Jožefom Flekom dobro utrdil šentiljski slovenski narodni trdnjavi hrbet z jugovzhodne strani. Jareninska župnija ni imela naseljenih Nemcev in narodno zavest ji je uspešno prebujal že dekan Jurij Matjašič (1861—1866), prej profesor verouka in prvi učitelj slovenščine na mariborski gimnaziji. Njegovo delo so nadaljevali dekani Matija Modrinjak (1866—1868), Jožef Čuček (1868—1886) in zlasti Jožef Flek (1886—1893).

Flek je skušal predvsem dvigniti ljudsko prosveto in je ustanovil 1890 Kmetsko bralno društvo, ki je prirejalo tudi gledališke predstave in dvigalo narodno zavest s proslavami slovanskih prosvetiteljev sv. Cirila in Metoda. Desna roka mu je bil sposobni organizator kaplan Franc Gomilšak. Flekov naslednik Jožef Čížek (1898—1947) je osvobodil svojo župnijo tudi pritiska nemškega kapitala s tem, da je osnoval hranilnico in posojilnico, politično zavest pa je dvigal od l. 1899 s Slovenskim političnim in gospodarskim društvom. Ko je prišel v juniju 1903 za kaplana v Jarenino Evald Vračko, je zajel mladino.⁵⁹ Dekan Čížek se je posvetil predvsem starejšim ljudem in je stalno obiskoval družine. Tako je bil vedno obveščen o vsem, kar se je dogajalo v njegovi župniji. Nemškutarski list »Štajerc« ga je zato smešil s psovko dekan južin (Jausendechant), ker so mu ponekod postregli.⁶⁰ Ko je nekaj posestev zaradi slabega gospodarstva prišlo na boben, sta Čížek in Vračko poskrbela, da niso prišla v nemške roke. S pomočjo jareninske posojilnice sta jim nudila cenen kredit, v zadregi pa sta se včasih obrnila tudi v Maribor na Spodnještajersko posojilnico in Posojilnico in Narodnem domu. Tako so se naseljevali v jareninski župniji Slovenci s Ptujkega polja, zlasti iz Dornave in Stojncev, sami Slovenci.⁶¹

Po državnoborskih volitvah leta 1907 so Nemci še podvojili svoje napore v Šentilju.

Naseljevanje se je vršilo še hitreje. V Svečini so ustanovili 1910 podružnico Südmarke za to in sosedne župnije zahodno od Šentilja za naseljevanje Nemcev.⁶² V tem letu sta se obe strani vneto pripravljali na ljudsko štetje. V Šentilju ga je vodil Pistor mlajši in naštel le 530 Slovencev in 480 Nemcev, v resnici pa je bilo 898 Slovencev in le 202 Nemca. Enako krivično sta naštela v Cirknici Viktor Hötschl in slovenski odpadnik župan Karl Fluher 325 Slovencev in 190 Nemcev, dasi je bilo le 40 pravih Nemcev. Po uradnem ljudskem štetju je bilo v Ceršaku ob Muri 895 Slovencev in 129 Nemcev, v Dobrenju 468 Slovencev in 12 Nemcev. Tudi v drugih obmejnih župnijah je bilo ljudsko štetje za Slovence ugodno, tako v Jarenini, pri Št. Jakobu, Mariji Snežni, v Svečini, Zgornji in Spodnji Sv. Kungoti. Na mirovni konferenci v Parizu po prvi svetovni vojni so naši zastopniki z dr. Francem Kovačičem na čelu uspešno obranili našo slovensko mejo vsaj v sedanjem obsegu predvsem z barvnim zemljevidom obmejnih občin s slovensko večino. Ko ne bi imeli severno od Maribora tako dobre narodne obrambe, bi pripadlo Avstriji gotovo še več slovenskega ozemlja.⁶³

Veliko nevarnost za Slovence so pomenile šentiljske občinske volitve 27. januarja 1910, saj se je v zadnjem času naselilo mnogo Nemcev. Südmark je navidezno razkosala še neko veleposestvo na 10 delov, da je tako pridobila deset nemških glasov. Obe strani sta napeli vse sile. Slovenci so prinesli na volišče celo na smrt bolnega župnika Kelemino. Volitve so se končale z enakim številom glasov za obe strani in žreb je določil za župana Slovence Franja Thalerja.⁶⁴

V jeseni l. 1910 se je šentiljskim Slovincem uresničila želja, da so odprli Slovenski dom s pomočjo Slovenske straže in zbirk v »Slovincu« in »Straži«. Odslej so imeli dvorano za prireditve in prostore za narodna društva. Slovesnosti se je udeležilo tudi mnogo gostov iz Kranjske. Dr. Mahnert je poslal iz Maribora celo tolpo razgrajačev, ki so izzivali Slovence. Ko se je pripeljal s konji v Šentilj ceršaški župan Anton Hauc, določen za govornika, s sinom, sedanjim pravnikom dr. Franjem Haucem, so izzivači sprožili na nje na drevesu obešeno vedro gnojnice. Sin se je šel umiti in preobleč, oče pa je takoj stopil na oder in vzkliknil: »Na meni poglejte nemško kulturo!«⁶⁵

Nekaj dni pozneje je Schulverein odprl nemško šolo tudi v Ceršaku. Župnik Evald Vračko in župan Anton Hauc sta pregovorila slovenske in še maloštevilne nemške starše, da razen ene družine ni poslal nihče otrok v to šolo. Deca je hodila raje uro daleč v slovensko šolo v Šentilj. Nemško šolo v Cer-

šaku bi morali zapreti, če ne bi privedel Schulverein iz dunajske sirotišnice več kot 30 šoloobveznih nemških otrok. Za drag denar jih je dal v oskrbo siromašnim viničarjem nemških gospodarjev in nekaterim nemškutarjem v Selnici ob Muri.⁶⁶ Enako je prišlo s pomočjo Schulvereina 1911 z Dunaja v Št. Lenart v Slov. goricah 16 nemških sirot. Marburger Zeitung je pisala 27. maja 1911: »Nemška šola dobi z njimi močan poudarek. Naučili bomo šolske otroke pravilne nemščine, ki so v svojem nemškem jeziku precej slavizirani.«

Neumorni Evald Vračko je hotel zaježiti nemško naseljevanje z družinami s Ptujškega polja. Toda v šentiljski župniji so bila na prodaj predvsem draga velika posestva in posojila za njih niso zmogle kmetske hranilnice in tudi ne obe mariborski slovenski posojilnici.⁶⁷ Toda kljub temu je Vračko kmalu zadal ponemčevanju hud udarec. S članki v avstrijskih katoliških nemških listih je prepiral zavedne nemške katoličane, da Südmark ne širi med Slovenci samo nemštva, ampak še bolj protestantizem.⁶⁸ V Südmarki je nato prišlo do razdora. Centralni odbor Südmarke je tožil list »Linzer Volksblatt«. Ko je njegov urednik na osnovi Vračkovih podatkov predložil sodišču dokaz resnice, je Südmark umaknila tožbo. Vodja šentiljskega

Ivan Bauman

naseljevanja protestantov Karl Fraiss ni bil več izvoljen v centralni odbor Südmarke in naseljevanje se je začasno ustavilo, le Fraiss je ustanovil svojo banko za naseljevanje protestantskih Nemcev v Šentilju.⁶⁹ Dunajski kardinal dr. Nagl in salzburški kardinal dr. Katschtaler sta se namreč pod vplivom Vračkovih člankov v začetku leta 1913 obrnila na avstrijsko nemško duhovščino z zaupno okrožnico, v kateri jih svarita, naj ne vstopajo in ne sodelujejo s ponemčevalnimi društvi. Odsvetovala sta jim celo društvo Ostmark, ki so ga ustanovili nekateri nemški katoliški krogi namesto Südmarke.⁷⁰ Do začetka prve svetovne vojne je naselila Südmark v šentiljski župniji 64 nemških protestantskih družin s 368 osebami, ki so posedovale 1527 oralov rodovitne zemlje, v rezervi pa je še držala pet posestev s 164 orali. Brez Vračka bi bili uspehi naselitve Nemcev seveda mnogo večji.⁷¹

Kmalu po izbruhu prve svetovne vojne so v Svečini ponemčili osnovno šolo, obenem pa se je začela na vsem obmejnem ozemlju gonja proti slovenski duhovščini, ki so jo dolžili zvez s Srbi, zastrupitve vodnjakov in drugih nesmislov. Razen Evalda Vračka in Vida Janžekoviča so držali več mesecev v zaporu še 16 duhovnikov mariborske škofije, ki so tedaj ali pa prej službovali ob narodni meji.⁷²

Po ustanovitvi Jugoslavije so bili Nemci v Jugoslaviji v začetku pohlevni, polagoma pa so se ojunčili in se kulturno in tudi politično organizirali. Šentiljski Nemci so dosegli svojo manjšinsko šolo in si uredili protestantsko cerkveno občino. Protestantsko bogoslužje so imeli v začetku v telovadnici šentiljske nemške šole, pozneje pa v podstrešni dvorani nove lesene hiše v Zg. Dobrenju, toda leta 1929 so si zgradili cerkev, župnišče in pokopališče v Štrihovcu. Proti koncu kraljevske Jugoslavije je bil tu sedež hitlerjanske propagande.⁷³

Kako objestni so postali nekateri hitlerjanci ob severni slovenski meji, nazorno kaže dogodek pri Sv. Juriju ob Pesnici.

V Jugoslavijo sta pobegnila pred Hitlerjem dva nemška državljana. Prof. dr. Rieger je bil duhovnik in je v šoli obsojal hitlerjanstvo. Pri zaslišanju mu je namignil policijski ravnatelj v Münchnu, naj se čimprej izseli. Zavetje je našel v kapucinskem samostanu v Studencih v Mariboru. Jurist dr. Mayer se je zatekel najprej v Zagreb, nato pa je živel v Ptuj. Hitlerjanci so ju sklenili umoriti, ker sta kvarila propagando pete kolone proti Jugoslaviji. Mladi Helmut Hutter, sin lastnika žganjarne v Ptuj Simona Hutterja, veleposestnik na Plavču v svečinski župniji, je navezal stike z obema beguncema in se izdajal za velikega nasprotnika Hitlerja. Izvabil ju

je 13. marca 1940 na mejo tedanje Nemčije. Dr. Mayerja se mu je posrečilo prepričati, da ga bo na nemški strani pri Sv. Juriju ob Pesnici čakala njegova žena. Oba begunca sta se pripeljala tega dne z avtobusom iz Maribora, Hutter pa se je pripeljal z motornim kolesom s Plavča. Vsi trije so se nato oglasili pri šentjurskem župniku Antonu Zupaniču, ki je večkrat opozarjal pred hitlerjanstvom. Na Hutterjevo prigovarjanje so se odpravili vsi prek meje, ki je bila tam slabo zastražena na obeh straneh. Komaj so prestopili državno mejo, jim je prišla nasproti neka gospa, ki je rekla Hutterju v nemškem jeziku, da je že vse pripravljeno. Hutter je stopil na stran, iz viničarije graške hranilnice so planili gestapovci, ki so že tri dni čakali v zasedi. Padlo je okrog 20 strelav in Anton Zupanič, dr. Rieger in dr. Mayer so se zgrudili mrtvi na tla. Na že pripravljen kmetijski voz z volovsko vprego so zmetali mrliča in jih odpeljali v Lučane v Avstriji, kjer so jih ponoči tajno pokopali.⁷⁴

Vprašanje okupacije bi zahtevalo posebno razpravo. Z izselitvijo šentiljskih Nemcev po drugi svetovni vojni pa se začne novo poglavje zgodovine obmejnih Slovencev.

OPOMBE

1. Škofijski arhiv v Mariboru (dalje ŠAM) št. D18 f5 — 1899 — 1184. — 2. Straža 18. 2. 1920. — 3. Šentiljska šolska kronika (dalje ŠKS); v začetku nima označenih strani. — 4. Šentiljska župnijska kronika (dalje ŽKS). — 5. Prav tam. — 6. ŠAM D18 f5 — 1164. — 7. Prav tam, škofov lastnoročni predlog. — 8. ŠAM D18 f5 — 201, 1—3. — 9. Kakor pod 1. — 10. Kakor pod 8. 6. — 11. ŠAM D18 f5 — 2076. — 12. ŠAM D18 f5, službena izjava občine Ceršak z dne 8. 6. 1890. — 13. Prav tam, službena izjava občine Cirknica z dne 12. 6. 1890. — 14. Prav tam, službena izjava občine Dobrenje z dne 8. 6. 1890. — 15. Prav tam, službena izjava občine Selnica ob Muri z dne 15. 6. 1890. — 16. Prav tam, službena izjava slovenskih občinskih odbornikov šentiljske občine z dne 29. 6. 1890. — 17. Prav tam, službena izjava župnijskega urada Gomilica (Gamlitz) z dne 12. 6. 1890. — 18. Prav tam, službena izjava župnijskega urada Cmurek z dne 18. 6. 1890. — 19. Prav tam, službena izjava župnijskega urada v Apačah z dne 19. 6. 1890. — 20. Prav tam, službena izjava župnijskega urada v mestu Radgoni z dne 7. 7. 1890. — 21. Prav tam, službena izjava dekanijskega in župnijskega urada v Lučanah (Leutschach) z dne 18. 6. 1890. — 22. ŠAM D18 f5 — 2076, 7. — 23. Kronika župnije Sv. Jurij ob Pesnici (dalje KŽ Sv. Jurij), 208. — 24. Kakor 1. — 25. ŽKS 53—55. — ŠAM D18 f5 — 201, 9—10. — 26. ŠAM D18 f5 — 201, 11. — 27. ŠAM D18 f5, dopis škofijskega ordinariata z dne 12. 11. 1890 občini Šentilj. — 28. ŠKS II, 5. — 29. ŠKS 28. — 30. Prav tam 27, 36, 48. — 31. ŠKS II, 2. — 32. ŠKS II, 5—6. — 33. ŠKS II, 3. — Izjava

upokojenega učitelja Antona Šeška, Sadujevega učenca in poznejšega stanovskega tovariša v Šentilju dne 16. 3. 1968. — 35. Straža 23. 2. 1920. — 36. Slovenski gospodar (dalje SG) 25. 6. 1903. — 37. SG 2. 7. 1903. — 38. SG 16. 7. 1903. — 39. ŽKS str. 55—56. — 40. Več o tem gl. Kronika 1967, 188—189. — 41. W. Heinz, Siedlungsland in Südmark. — Südmark-Kalender 1915, 110—113. — 42. ŽKS, 56, 59. — 43. Žetev svobode v Sladkem vrhu. Sladki vrh 1956, 34.—35. — 44. Župnijska kronika Svečina (dalje ŽKS), strani niso označene. — 45. Prav tam. — 46. Prav tam. — 47. Prav tam. — 48. Ivan Brus, posestnik v Ciringi, izjava 19. 6. 1968. — 49. KŽ Sv. Jurij str. 181. — 50. Kronika osnovne šole Sv. Jurij ob Pesnici, 31. — 51. Prav tam, 184—185, 200. — 52. Straža 4. 3. 1910. — 53. SG 3. 9. 1903. — 54. Izjava Antona Šeška v Šentilju 16. 3. 1968. — 55. Straža 18. 2. 1920. — 56. Kakor pod 54. — 57. ŠKS II, 2—3. — 58. ŽKS 55—56. — Izjava časnikarja Januša Golca v Mariboru 13. 5. 1963. — 59. Kronika jarenin-

ske župnije. — 60. Izjava jareninskega dekana Franca Babšeka 17. septembra 1968. — 61. Izjava Venčeslava Mermolja v Gačniku h. št. 46 dne 10. 9. 1968. — 62. ŽKS. — 63. Straža 25. 2. 1920. — 64. ŽKS 56—57. — 65. Dr. Franjo Hauc, pravnik, Maribor, izjava 18. 3. 1968. — 66. Anton Hercog, bufet, Ceršak, izjava 21. 3. 1968 kakor pod 65. — 67. Kakor pod 61. — 68. ŽKS 56. — Anton Ravšl, župnik, Šentilj, bivši Vračkov kaplan, izjava 18. 3. 1968: »Vračko je hranil izrezke vsega, kar je pisal v nemške časnike proti Südmarki. Sam sem jih večkrat videl, a za časa okupacije je vse propadlo.« — 69. ŽKS 58. — 70. Marburger Zeitung 4. 2. 1913. — 71. Kakor pod 41. — 72. ŽKS 58—59. — 73. Anton Šeško, Šentilj, izjava 27. 3. 1968. — Arhivalije šentiljske protestantske cerkvene občine so Nemci odnesli leta 1945 in jih doslej ni bilo mogoče najti. — 74. KŽ Sv. Jurij 372, 373 in 376 ter izjava dekana Fr. Babšeka 22. 5. 1968.

